

siromaštvo i društvene nejednakosti. Usto javljaju se i nove okolnosti, pojava i uporaba biološkog oružja, sve veći broj ljudi, klimatske promjene te brži načini transporta kojima se i bolesti brže prenose. Autor postavlja zanimljivu hipotezu da su epidemije upravo pokazatelji određenog društva, da one nastaju kao produkt gore navedenih slabosti i problema.

Iako se Snowdenova knjiga na prvu ruku možda čini kao opširan pregled epidemija, autor je uspio temu izložiti pregledno i zanimljivo. Preglednom organizacijom poglavlja koja donose kontekst, pa tek onda opisuju pojedine bolesti, autor je knjigu učinio razumljivom i široj publici. Knjiga tematizira vrlo kompleksnu problematiku te u jeku globalne epidemije pruža odgovore, ali postavlja i ključna pitanja.

Alen Obrazović

Staljinove tvornice smrti

Golfo Alexopoulos, Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag. New Haven: Yale University Press, 2017, 328 str.

Sibirski logori poslovično okovani ledom konačno su osvijetljeni otvaranjem ruskih arhiva početkom 1990-ih. Dotad je historiografija u mnogočemu ovisila o disidentskim i memoarskim ispovijestima, među kojima je najvažniju ulogu igrala monumentalna knjiga Aleksandra Solženjicina, *Arhipelag Gulag*. U poplavi djela nakon 1990, mnogi su se povjesničari osvrnuli na gotovo sve aspekte povijesti staljinističkih logora. Međutim, izvor još nije presušio. I dalje se javljaju novi radovi utemeljeni na istraživanju arhivskog gradiva koji sve detaljnije ocrtavaju poveznice partijske države, represivnog aparata i pojedinaca koji su se našli u tom nemogućem procjepu. Godine 2017. Yale University Press objavio je studiju *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*, autorice Golfo Alexopoulos, profesorice ruske / sovjetske povijesti na Sveučilištu Južne Floride. Alexopoulos se temama staljinističkog terora bavi već duži niz godina – 2003. objavila je knjigu *Stalin's Outcasts: Aliens, Citizens, and the Soviet State, 1926-1936*, u kojoj je obradila temu društveno isključenih, odnosno, onih osoba koje su lišene građanskih prava i njihove pokušaje da se vrate u sferu sovjetskog građanstva. Alexopoulos se ranije bavila tematikom društvenog identiteta te su njeni istraživački interesi bili usklađeni s revizionističkom strujom u angloameričkoj historiografiji staljinizma, na tragu više djela Sheile Fitzpatrick o društvenoj mobilnosti i ostalim elementima svakodnevice u SSSR-u. U ovdje prikazanoj knjizi, Alexopoulos istovremeno daje originalan istraživački doprinos dubokim zahvatom u arhivske fondove koji sadrže spise o funkcioniranju Gulaga, a usto na pregledan i sveobuhvatan način sumira i još jednom potvrđuje poznatu temu staljinističke represije i Gulaga kao dugoročni istraživački potencijal.

Alexopoulos uvodno utvrđuje historiografski konsenzus: iako su zatvorenici u Gulagu bili izvrgnuti prisilnom radu prisilnog rada, sam sustav logora nije imao ekonomsku svrhu, već je ideološki bio usmjeren na individualni i kolektivni teror. Koristeći Solženjicinov zaključak, Alexopoulos definira Gulag kao mjesto istrebljenja kroz rad. U skladu s tim

Staljinov režim nije bio usmjeren prema kvalitetnom iskorištavanju radnog potencijala zatvorenika, već prema političkoj koristi koja je rezultirala gušenjem disidentskih stavova. Autorica nabraja sve dosadašnje modele historiografskih pristupa (ekonomska historija, lokalna implementacija centralnih smjernica, ideološki preodgoj, „biopolitika“, logori u vremenu Hruščovljeva „zatopljenja“) te najavljuje da će se prvenstveno baviti analizom logorskoga zdravstvenog sustava kao modela potpore fizičkom izrabljivanju, jer upravo tu planski provedenu aktivnost smatra „centralnom funkcijom“ logorskog sustava (str. 4). Pritom navodi odabrane citate iz arhivskog gradiva i literature koji upućuju upravo na cilj maksimalnog iskorištavanja radne snage mimo uzusa zdravstvene politike koja bi nominalno trebala štititi korisnu radnu snagu. Time se nije stvorila institucija utemeljena u genocidu, u potpunosti posvećena masovnom ubijanju, ali je masovno umiranje u stvarnosti bilo nusprodukt ovakvog djelovanja. U suvremenoj historiografiji postoji konsenzus o tome da Gulag nije bio genocidnog karaktera, odnosno da je umiranje bilo proizvod nesistematičnosti nasilja u logorima, loših životnih i radnih uvjeta koji su pogodovali razvoju epidemija i bolesti. S druge strane, Alexopoulos smatra da je i u propustima i svjesnom zanemarivanju zdravstvenih potreba zatvorenika bilo prikrivene sistematičnosti. Nakon što je ova teza postavljena, ostatak knjige svodi se na njeno minuciozno dokazivanje i navođenje materijala koji je podupire. Kao što će poznavatelji američkog pristupa sovjetskim studijama znati, građe i statističkih pokazatelja u ovoj knjizi ne nedostaje. Alexopoulos je u Državnom arhivu Ruske Federacije temeljito istražila spise logorskog sanitarnoga (medicinskog) odjela. Upravo vodeći se arhivalijama zaključila je da bi prvotno zamišljenu studiju o sanitarnim uvjetima u Gulagu trebala usmjeriti na istraživanje nehumanih uvjeta u cjelini. Isto tako, pokazuje da je plan izrabljivanja i uništavanja zatvorenika donekle skriven u jezičnim relativizacijama koje su nadležni rukovodioci logora i medicinskog odjela poduzimali da bi sakrili ubojite rezultate svojih postupaka, posebno navodeći opasku povjesničara Viktora Berdinskog o mentalitetu logorskih upravnika koji im je omogućavao da „najnehumanije događaje opisuju mirnim, rutinskim, kancelarijskim jezikom“ (str. 17).

Autorica je nakon uvodnog poglavlja o historiografiji knjigu podijelila na devet poglavlja s jasnim naslovima i konotacijskim citatima u podnaslovima: 1. Hrana: „Tko ne radi, neće jesti“ (str. 19-43), 2. Zatvorenici: „Kontingent“ (44-61), 3. Zdravlje: „Fizički radni kapacitet“ (62-84), 4. Bolest i smrtnost: „Izgubljeni radni dani“ (85-108), 5. Invalidi: „Inferiorna radna snaga“ (109-132), 6. Oslobođanje: „Otpuštanje balasta“ (133-159), 7. Moć: „Mi nismo liječnici, nego istrebljivači ušiju“ (160-182), 8. Selekcija: „Više (ili manje) vrijedan ljudski element“ (183-207), 9. Eksploatacija: „Korištenje rada“ (208-231). Knjigu zaključuje kratkim epilogom u kojem u suštini ponavlja sadržaj prethodno nabrojanih poglavlja.

Razvijajući naraciju Alexopoulos opisuje kako je sustav ishrane u logorima bio postavljen tako da prisiljava na rad kroz izgladnjivanje, što se pokazalo kao promašena politika kojom se otvarao krug patnje u kojemu su sve slabije hranjeni logoraši sve slabije radili. Zaključuje da se u staljinističkom sustavu jednostavnijim pokazalo izgladnjene logoraše „zamijeniti“ novopridošlim logorašima „umjesto da se preraspodijele resursi koji bi zatvorenicima pomogli da prežive“ (str. 43). Kroz knjigu se prati fizičko propadanje logoraša zbog teškog rada koji je uz tjelesne napore pogodovao razvoju raznih bolesti. Pozornost se posvećuje ciklusima obolijevanja, ozdravljenja i ponovnog obolijevanja pojedinaca. Opisuje se zanemarivanje medicinske skrbi koja je imala samo privremene učinke u logorima,

pri čemu su rudimentarne bolničke ustanove imale zadatak da osiguravaju brz oporavak logoraša radi njihova povratka u radnu snagu. Falsificiranje zdravstvenih statistika bila je masovno rasprostranjena pojava. S obzirom na to da se radilo o svojevrsnoj civilizaciji kvota, za svaku skupinu bolesnika bio je određen maksimalno dozvoljen udio u općoj populaciji, pa su teže bolesti često klasificirane kao lakša oboljenja. Tako su, primjerice, bolesti uzrokovane izgladnjivanjem i propadanjem imuniteta bilježene kao kožne bolesti. Također zaključuje da su dosadašnji povjesničari propustili prepoznati bitan element zbog kojeg su se brojevi umrlih doimali umanjeno u službenim statistikama: teško bolesni i izgladnjeli zatvorenici puštani su kućama, nakon čega bi ubrzo umirali, ali su bili izostavljeni iz evidencije umrlih u Gulagu. Ovakve neusklađenosti i prikriivanja autorica pripisuje bitnim nesuglasicama u pristupu upravljanju Gulagom na relaciji moskovskog centra i sibirске periferije. Proizvod ovih igara između različitih centara moći bilo je „skrivanje uzroka bolesti, kamufliranje masovne gladi, kriminalizacija bolesnih i skrivanje stvarnih brojeva bolesti i umiranja“ (str. 108). Alexopoulos utvrđuje da je brutalizacija zatvorenih društvenih sredina u Gulagu vrhunac dosegla krajem 1940-ih i početkom 1950-ih, koja ipak nije nastala zbog specifičnih kampanja progona i čistki (poput tadašnje antisemitističke kampanje), već zbog „Staljinova drakonskog kaznenog zakonodavstva“ (str. 48). Zaključno možemo poručiti da je ovo povijesno djelo korisno zbog ujednačenosti pogleda na dugo trajanje logorskog iskustva u 20. stoljeću. Jednostavno rečeno, može se primijetiti i da licemjerstvo natpisa na sovjetskim logorima: „Rad je čast, slava, plemenitost i junaštvo“ (str. 208) zaslužuje ući u javnu memoriju koliko i izraz „Rad oslobađa“.

Tomislav Brandolica

Epidemije i urbani kontekst – jedna globalna perspektiva

Mohammad Gharipour, Caitlin DeClercq (ur.), Epidemic Urbanism: Contagious Diseases in Global Cities. Bristol-Chicago: Intellect Ltd, 2021, 408 str.

Zbornik radova *Epidemic Urbanism: Contagious Diseases in Global Cities* urednika Mohammada Gharipoura i Caitlin DeClercq jedan je u nizu akademskih izdanja (knjige, zbornici radova, tematski brojevi časopisa) nastalih tijekom 2020. i 2021. (zasigurno će ih biti i u nadolazećem vremenu) čije je objavljivanje potaknula pandemija COVID-19. U historijsku znanost vrlo se brzo u fokus vratila medicinska historija, s temom pandemija u duljem povijesnom trajanju, njihovog suzbijanja, javnog zdravstva te općenito utjecaj epidemija i pandemija na društvo. Tome svjedoči i navedeni zbornik radova proizašao iz mnogo šire djelatnosti samih urednika.

Naime, kako navode u zahvalama, Mohammad Gharipour, redoviti profesor na Školi za arhitekturu i planiranje (School of Architecture and Planning) pri Državnom sveučilištu Morgan (Morgan State University) u Baltimoreu, i Caitlin DeClercq iz Centra za poučavanje

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2021.

Poseban broj

*Prema povijesti „nevidljive“ prijetnje: epidemije i
pandemije u Srednjoj Europi i Mediteranu*

Special Issue

*Towards an History of “Invisible” Threat: Epidemics
and Pandemics in Central Europe
and the Mediterranean*

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Gosti urednici/Guest Editors

Nikola Anušić i Filip Šimetin Šegvić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*